

Warszawa, 7. stycznia 2026

Prof. dr hab. Grzegorz Sędek
Instytut Psychologii
Uniwersytet SWPS, Warszawa

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Patrycji Didyk p.t. „
Cognitive Processes in Choice-Induced Preference Change:
A Comparison of Hindsight Bias and Cognitive Dissonance”**

(Procesy poznawcze w zmianie preferencji
wywołanej wyborem: Porównanie zjawiska mądrości
po fakcie i dysonansu poznawczego)

Celem rozprawy doktorskiej mgr Patrycji Didyk było empiryczne testowanie przewidywań dotyczących zjawiska zmiany preferencji po dokonaniu wyboru. Odwołując się do procesów podwójnego przypominania sprawdzano w rozprawie podobieństwo procesów związanych z redukcją dysonansu poznawczego oraz efektem pewności wstecznej. Zaproponowane w rozprawie tłumaczenie anglojęzycznego terminu „hindsight bias” jako „mądrości po fakcie” wydaje mi się zbyt potoczne i teoretycznie nietrafne (nawet jeśli czasem doktorantka nazywa to złudzeniem). W polskiej literaturze psychologicznej wykorzystuje się według mnie dokładniejsze tłumaczenia, takie jak: efekt pewności wstecznej lub błąd retrospektywny – w recenzji będę stosował to pierwsze tłumaczenie. Podstawowe zmienne zależne, w odniesieniu do której sprawdzano podobieństwo procesów były zmiany w atrakcyjności alternatyw przy powtórnej ocenie (wzrost atrakcyjności wybranych i zmniejszenie się atrakcyjności odrzuconych) oraz powiązany wskaźnik oddalania się alternatyw (różnica w atrakcyjności między obiektem wybranym a odrzuconym) przy powtórnych pomiarach atrakcyjności.

Rozprawa doktorska została napisana w języku angielskim (oprócz streszczenia w języku polskim) jest zwięzła, ma dobrą strukturę i jest komunikatywna (mam jednak zastrzeżenie odnośnie zdecydowanie nadmiernej liczby akronimów). W pierwszej części rozprawy oprócz teoretycznego zarysu projektu znajdują się kompetentne omówienia koncepcji teoretycznych i badań dotyczących dysonansu poznawczego oraz efektu pewności wstecznej. Na pochwałę zasługuje omówienie nie tylko najnowszych badań i teorii ale także wczesnych, klasycznych koncepcji i ustaleń empirycznych. Następnie znajdujemy opis

koncepcji dwojakich procesów przypominania i przedstawienie wyrafinowanego metodologicznie podejścia do analiz wyników opartych wielomianowym modelowaniu procesów pamięciowych. Po przedstawieniu problemu badawczego i głównych hipotez w drugiej części rozprawy znajduje się opis serii pięciu badań zakończonych bardzo krótką dyskusją ogólną.

Moja wstępna ocena programu doktorskiego jest pozytywna. Doceniam oryginalność hipotez dotyczących wzajemnego porównywania podobieństwa efektów dysonansu poznawczego oraz efektu pewności wstecznej, staranne zaplanowanie metodyki serii pięciu badań oraz wyrafinowanie zastosowanej metody wielomianowej. Szczególnie wartościowe wydają mi się wyniki Eksperymentów 3 i 4, potwierdzające przewidywane podobieństwo analizowanych efektów procesów pamięciowych dysonansu i pewności wstecznej, które według mnie mają szanse publikacji w wysoko punktowanym piśmie międzynarodowym.

Pomimo mojej pozytywnej oceny tego programu doktorskiego, nasunęły mi się pewne wątpliwości i zastrzeżenia, które w moim zamiarze stanowić mogą nie tylko element dyskusji na obronie rozprawy doktorskiej, ale być może będą również inspiracją dla Doktorantki jeśli chodzi o dalsze rozwijanie badań w obszarze procesów pamięciowych i podejmowania decyzji.

1. W Eksperymentach 1-3 osoby badane podejmowały decyzje odnośnie preferencji podróży do 60 krajów. Można śmiało założyć, że w odniesieniu do wielu krajów posiadali oni jakąś wiedzę o atrakcyjności turystycznej danych krajów, zaś w odniesieniu do wielu krajów ich wiedza była nikła bądź żadna. Doktorantka we wstępie teoretycznym wskazuje na klasyczne badania Festingera, gdzie zakładano, że dysonans poznawczy będzie tym większy, im więcej zalet miała odrzucona opcja. Jeśli więc odrzucona opcja jest słaba nie powinno to powodować dysonansu. Brakuje mi w tych badaniach dodatkowych analiz na wymiarze atrakcyjności porównywanych opcji. W przypadku par w których porównywano relatywnie atrakcyjne kraje, efekty dysonansu i pewności wstecznej powinny być silniejsze niż w przypadku par gdzie obie opcje były nisko oceniane. Dotyczy to w szczególności Eksperymentu 2, gdzie stwierdzono silniejsze efekty dla par o zbliżonej atrakcyjności. Należało przewidywać i sprawdzić to empirycznie że efekty będą najsilniejsze dla par jednocześnie podobnych i mających relatywnie wyższą *atrakcyjność*. Te same zastrzeżenia odnośnie braku

dodatkowych analiz dotyczą Eksperymentów 5 i 6 gdzie osoby badane określały atrakcyjność 60 obrazów, gdzie znów można było wyróżnić pary obrazów relatywnie atrakcyjnych i pary obrazów mało atrakcyjnych dla badanych.

2. Brakuje teoretycznego wyjaśnienia istotnych efektów dla grup kontrolnych w Eksperymentach 3-5. Od zarania psychologii naukowej istnieje ciągły nurt badań obrazujący wpływ powtarzania bodźców na zmianę ich atrakcyjności – brakuje mi dobrego przeglądu teoretycznego na ten temat oraz odpowiedniego sformułowania i testowania hipotez tego dotyczących. Problem ten został szczególnie rozwinięty w badaniach nad efektem ekspozycji (ang. *mere exposure effect*) i płynności przetwarzania. W szczególności prace Piotra Winkielmana i współpracowników pokazały, że już po dwukrotnym pokazaniu neutralnego bodźca wzrasta jego atrakcyjność ze względu na lepszą płynność przetwarzania. W grupach kontrolnych programu doktorskiego było właśnie takie dwukrotne powtarzanie krajów (bądź obrazów). Warto byłoby sprawdzić, czy zmiany atrakcyjności w grupach kontrolnych są wywołane przede wszystkim właśnie wzrostem atrakcyjności krajów wstępnie ocenionych jako relatywnie neutralne, zaś w przypadku grup eksperymentalnych dotyczy to przede wszystkim par, gdzie decyzje dotyczyły najbardziej atrakcyjnych opcji. Warto byłoby sprawdzić we wszystkich grupach nie tylko rozproszenie atrakcyjności opcji przy powtórnych pomiarach ale też czy zaszły zmiany w ogólnym średnim poziomie atrakcyjności. Spodziewałbym się, że szczególnie w grupach kontrolnych wzrasta przy powtórnych pomiarach nie tylko zróżnicowanie opcji, ale następuje też ogólne przesunięcie ich w kierunku większej atrakcyjności, co nie powinno być obserwowane w grupach eksperymentalnych.
3. Trzecia wątpliwość dotyczy zastosowanej metodyki wielokrotnego powtarzania pomiaru. W dyskusji ogólnej brakuje mi refleksji teoretyczno-metodologicznej dotyczącej różnych efektów i ograniczeń wielokrotnego powtarzania pomiaru (efekt wprawy, zmęczenie, habituacja, transfer różnicowy; por. klasyczne „Metody badawcze w psychologii ...” Shaughnessy i in. cz. III.7). Nawet jeśli osoby przy początkowych wyborach doświadczały np. dysonansu poznawczego, efekt ten mógł ulegać zanikowi w wyniku bardzo dużej liczby kolejnych wyborów. Wydaje mi się, że warto byłoby tu rozważyć i testować efekty pierwszeństwa i świeżości?

4. Ostatnia wątpliwość powiązana znów z wielokrotnymi powtarzanymi wyborami dotyczy słabej trafności ekologicznej tego cyklu badań i braku szerszej refleksji teoretycznej w dyskusji ogólnej. Osoby wybierające letnie wakacje nie zastanawiają się nad wyborem który z 60 krajów wybrać lecz zwykle dokonują wyborów wieloatrybutowych w odniesieniu do kilku (a nie kilkudziesięciu) wstępnie wyselekcjonowanych opcji. Problem jest nie tylko w trafności ekologicznej lecz i teoretyczny. Przy dokonywaniu niewielkiej liczby wyborów wieloatrybutowych można spodziewać się że procesy decyzyjne będą bardziej powiązane z kontrolowanym przetwarzaniem (w tym odwołującym się do JA). Zastosowanie masowej liczby ogólnych porównań decyzyjnych, zawarte w programie doktorskim, wymusza w dużej mierze przetwarzanie automatyczne. Warto byłoby zastanowić się w ewentualnej kontynuacji programu badawczego nad intencjonalnym zastosowaniem metodyk, które faworyzowałyby bądź przetwarzanie kontrolowane, bądź przetwarzanie automatyczne przy porównywaniu efektów dysonansu poznawczego i efektu pewności wstecznej.

Ogólna Ocena Rozprawy Doktorskiej

Mimo powyższych wątpliwości moja ogólna ocena rozprawy doktorskiej jest pozytywna. Rozprawa doktorska wnosi oryginalny i wartościowy wkład do psychologii naukowej, integrując w interesujący sposób problematykę psychologii poznawczej (procesy pamięciowe i decyzyjne) z problematyką psychologii społecznej (efekty dysonansu poznawczego i pewności wstecznej).

Stwierdzam więc, że przedstawiona rozprawa doktorska mgr Patrycji Didak spełnia w mojej ocenie wszystkie ustawowe warunki ubiegania się o stopień doktora. W związku z tym wnoszę o dopuszczenie mgr Patrycji Didak do dalszych etapów postępowania doktorskiego.